

MUVAKKİT-ZÂDE MUHAMMED PERTEV DÎVÂNÎ'NDA AŞK İLE İLGİLİ TEŞBİHLER

Similes About Love in Muvakkit-zâde Muhammed Pertev 's Dîvân

Metin AYDIN

Dr, İzollu Ç.P.A.L, aydin_metin@msn.com, orcid.org/0000-0002-2446-397X

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 21.06.2022

Kabul/Accepted: 05.08.2022

DOI: 10.51592/kulliyat.1134065

Anahtar Kelimeler

Klasik Türk şiiri, aşk, Muvakkit-zâde Muhammed Pertev, teşbihler.

Keywords

Classical Turkish poetry, love, Muvakkit-zâde Muhammed Pertev, similes.

ÖZ

İnsana has duyguların başında gelen aşk, dünya edebiyatlarının tamamında birçok sanatçının eserine konu olmuştur. Aynı şekilde aşk konusu Klasik Türk şiirinde, bütün şairler tarafından hem mecâzî hem de ilâhî açıdan sıklıkla işlenmiştir. Muvakkit-zâde Muhammed Pertev de aşk temasını başarılı şekilde şiirlerinde işlemiştir. Muvakkit-zâde Muhammed Pertev 18. Yüzyılın ikinci yarısı ile 19. Yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olan bir divan şairidir. Divanında yer alan şiirlerde hayal inceliğini görmek mümkündür. Kendisi de önemli bir şair olan Hoca Neş'et'in öğrencisi olarak uzunca bir süre ondan ders almıştır. Muvakkit-zâde Muhammed Pertev, devlet büyüklerini övecek kasidelerden ziyade âşikâne, rindane gazeller yazmayı tercih etmiştir. Bu çalışmada Muhammed Pertev Divânî'nda yer alan aşk ile ilgili teşbihler saptanmaya çalışılmıştır. Aşk ile at, ateş, bahçe, bela, berat, bezm, cehennem, mücevher, çarşı, damga, dava, deniz, güneş, hevâ, lügat, mabet, mekteb, meydan, meyhane, pazar, rebab, serab, sır, söz, sultan, mey, taht, tekke gibi birçok kavram arasında ilgi kurulmuş, benzetmeler yapılmıştır.

ABSTRACT

Love, which is at the forefront of human emotions, has been the subject of many artists' works in all world literatures. Likewise, the subject of love in Classical Turkish poetry has been frequently dealt with both metaphorically and divinely by all poets. Muvakkit-zâde Muhammed Pertev also successfully handled the theme of love in his poems. Muvakkit-zâde Muhammed Pertev is a divan poet who lived in the second half of the 18th century and the first quarter of the 19th century. It is possible to see the subtlety of imagination in the poems in his divan. As a student of Hoca Neş'et, who was also an important poet, he took lessons from him for a long time. Muvakkit-zâde Muhammed Pertev preferred to write rindane ghazals rather than odes to praise the statesmen. In this study, similes about love in the Divan of Muhammed Pertev were tried to be determined. A relationship has been established and analogies have been made between love and many concepts such as horse, fire, garden, trouble, berat, bezm, hell, jewellery, bazaar, stamp, lawsuit, sea, sun, desire, vocabulary, temple, school, square, tavern, market, rebab, mirage, secret, word, sultan, mey, throne, dervish lodge.

Atif/Citation: Aydın, M. (2022), "Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânî'nda Aşk ile İlgili Teşbihler", *Külliyyat, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 17(Ağustos), 41-57.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Metin AYDIN, aydin_metin@msn.com

GİRİŞ

Sevgi ya da aşk, hem yaratılmışlar arasındaki bağlantı için hem de yaratılmışlarla yüce Allah arasındaki bağlantı için kullanılan genel bir kavramdır (Pürcevâdî 1998: 354). Divan şiirinde her ne kadar farklı konular bulunsa da

genel olarak işlenen konu aşktır. Klasik Türk şiirinde şairlerin aşkı hem ilahî hem de mecazî boyutta işledikleri görülür.

Divan şiirinde aşk-âşık-maşuk-rakip kavramlarının kendine has bir kapsamı ve mecaz alanı mevcuttur. Gerek mecazî gerekse ilahî boyutta aşkın sıklıkla işlendiği Divan şiirinde, ön planda olan ma'şuktur. Aşk ma'şuğundan başkasına yer tanımaz (Dînânî 2008: 36). Dolayısıyla aşığa sevgiliden gelecek olan ne varsa değerlidir. Sevgilinin aşığına eziyet etmesi dahi âşık tarafından genellikle şikâyet edilen bir durum değildir. Âşığın kaderi ayrılık ve hasret üzerine kuruludur. Âşık, sürekli hasret çeker, sevgiliye kavuşma fırsatı bulsa bile, bir engel çıkar ve bu fırsattan yararlanamaz (Çeltik, 2010: 139).

Rakip ise hiçbir şekilde sevilmeyen, sevgili ile âşık arasında engel oluşturan; kara yüzlü, köpek, şeytan, düşman gibi birçok olumsuz benzetmenin odağı olan kişidir. Ayrıca âşık, hiçbir vakit rakibi gerçek âşık olarak tanımaz.

Divan şiirinde aşk söz konusu olduğunda teşbihler genel olarak teşbih-i belîğdir. Teşbih edatı ve vech-i şebeh'in her ikisinin de söylenmediği teşbihe belîğ teşbih adı verilir (Saraç 2010: 131).

Başı ucında zebân-ı hâl ile 'ışk âyetin

Öldüğünde tîşesi Ferhâd'a telkin eylemiş (Nev'î- G. 200/2)¹

Cân satıp her birisi oldu belâ müşterisi

Aşk şehrinde budur san'ati dervîşlerin (Ahmed Paşa - K. 7/3)

Hezâr Ka'be yapardun sen iy Halîl-sıfat

Bu nâr-ı 'ışkı bana eylesen eger gülzâr (Süheylî - K. 42/22)

Bezm-i fenâda urdı sada çâr 'unsurum

Rakkâs-ı 'ışk elinde meger çâr-pâredür (Figânî - G. 14/3)

Yine Mecnûn gibi divânelük var

Şarâb-ı aşk ile mestânelük var (Haletî-i Gülşenî - G. 46/1)

¹ Makalede nazım şekillerini ifade etmek için kullanılan kısaltmalar şunlardır: G. (Gazel), K. (Kaside), M. (Murabba), Tah. (Tahmis).

Aşk ve aşkla ilgili yapılan yapılan çalışmalara² bakıldığında da yine teşbih-i belîğ düzeyinde pek çok benzetmenin varlığına şahit oluruz. Bu aşkla ilgili bu benzetmelerin Divanı'nda³ sıklıkla görüldüğü şairlerden biri Muvakkit-zâde Muhammed Pertev'dir.

Ekrem Bektaş'ın hazırladığı *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı* isimli çalışmada, birçok farklı kaynağa⁴ dayanılarak verilen bilgilere göre Pertev, XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış bir divan şairidir. Düzenli bir eğitimden geçmemiştir. Henüz on altı yaşında iken Hoca Neş'et'e intisap etmiş ve onun öğrencisi olmuştur. Nakşibendi tarikatına ilgi duymuştur. Pertev mahlasıyla şiirler yazmadan önce babasının kendisine verdiği *Nûrî* mahlasını kullanmıştır. Memuriyete, Anadolu Muhasebe Kaleminde başlamıştır. Divanından başka *Vakayî-nâme* ve *Şerh-i Yek-Beyt-i Süleymân Neş'et* (Bu eserden kaynaklar bahsetmemekte fakat Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu'nda Pertev adına kayıtlı bu isimde bir eser mevcuttur.) isimli eserleri olan Pertev, 1222 H.=1807-8 M. tarihinde vefat etmiştir.

Bu çalışmada Pertev Divanı'nda yer alan aşk ile ilgili teşbihler belirlenmiş, alfabetik sıraya göre gösterilmiştir. Anlam yakınlığı bulunan kavramlar, tek başlık altına alınmıştır. Böylelikle Muvakkit-zâde Muhammed Pertev'in aşka dair görüşleri ve üslubu hakkında fikir edinilmeye çalışılmıştır.

AŞK İLE İLGİLİ TEŞBİHLER

1. Aşk-At

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan at, divan şiirinde de adı sıklıkla geçen hayvanlardandır. Hatta sadece atlar için yazılmış olan adına rahşiyeye denen kaside ve mersiyeler bulunmaktadır. Bu durum edebiyatımızda atlara gösterilen ilginin ve sevginin önemli bir tezahürüdür. *Burhân-ı Katı* sözlüğünde tevsen için umumen vahşi ve hususen serkeş, bî-talim, harun ve sıçrağan at tanımlaması yapılmıştır (Öztürk ve Örs 2009: 774).

Sevgili yeter ki aşk meydanında cirit oynamaya niyetlensin, gör bak ne cânlar onun aşk atının ayakları altında kalır, çiğnenir.

Ne cânlar pâ-y-mâl-i tevsen-i 'aşkı olur Pertev

O şûhî mâ'il-i la'b-i cirîd olsun da seyr eyle (G. 489/5)

2 Konuyla ilgili bazı çalışmalar için bk. Ekici, Hasan (2017). "Nev'î Divanı'nda Aşk Üzerine Teşbihler". Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi (1) 21-36; Ekici, Hasan (2018). *Sünbülzâde Vehbî Divanı'nda Aşka Dair Tasavvurlar*, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Yayınları. C.1 s. 344-361; Ekici Hasan (2019). "Hasan Hilmî Divanı'nda Muhabbet Kavramı," *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 17, s. 357-379; Kuzubaş, Muhammet (2010). "Muhibbî Divanı'nda Aşk Üzerine Teşbihler". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3 (10): 409-419; Yağcıoğlu, Songül (2010). "Fuzuli ve Baki Divanlarında Aşk Anlayışı ve Sevgili Tipi". *Turkish Studies*, 5 (3): 559- 587; Zöhre, Armağan (2014). "Muhibbî Divanı'nda Aşk ve Âşığa Dair Benzetmeler". *TÜRÜK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 2 (3): 85-98.

3 Bu çalışmada Ekrem Bektaş tarafından 2004 yılında hazırlanmış olduğu olan *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Divanı* esas alınmıştır.

4 *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri (Âyîne-i Zürefâ)*. Dersaadet: İkdâm Matbaası. 63-64, Ârif Hikmet. Tezkire. Millet Ktp. Ali Emîrî. No: 798. yk. 7a; Mehmed, Fatîn (1271). *Hatimetü'l-eş'âr*. 23, Franz Babinger (2000). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. Çev. Coşkun Öçok. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 367; *Osmanlı Müellifleri*. C. III. İstanbul. 33; Mehmet Nâil Tuman (2001). *Tuhfe-Nâ'ilî (Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri)*. hzl. Cemâl Kurnaz, Mustafa Tatçı. C. I. Ankara: Bizim Büro Yay. 117; İlhan Genç (2000). *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye (İnceleme-Metin)*. Ankara: AKM Yay. 199.

2. Aşk-Ateş/Kıvılcım/Alev

Ateş; gerçek anlamı dışında mecâzî olarak aşk, ayrılık, hasret, azap, hiddet, öfke vb. duyguların yakıcı etkisini anlatmak için kullanılır (Ayverdi 2010:81).

Ateş, divan şiirinde bir benzetme unsuru olarak, duyguların somutlaştırılmasında ve mecâzî kullanımlarıyla birçok örnekte yer alır (Ekinci 2016:27).

Anâsır-ı erba'adan olan ateş, yakıcı özelliği ile mecâzî olarak divan şairlerince sıklıkla kullanılmıştır. Âşık âhını zabt etse, âşkın ateşini gizlese de gönlündeki ateşin alevi sinesinden çıkar.

Zabt-ı âh itsem de nâr-ı 'aşkum itsem de nihân
Şu'le-i sûz-ı derûnum sîne dâğından çıkar (G. 177/4)

Şair, ay yüzlü sevgiliden ayrı kaldığı gecede âh eylese aşkın kıvılcımlarının fişek olacağını dile getirir.

Fürkat şebinde Pertev o meh-rûydan cüdâ
Âh eylesem şerâre-i 'aşkum fişeklenür (G. 124/5)

Şairin aşkın alevi o kadar etkilidir ki bu aşk alevinin ışıkları, sevgilinin evinin penceresinden gün gibi doğar ve onu uyandırır.

Pertev-i şu'le-i 'aşkum görüp olmuş bîdâr
Gice gün togdı sanup revzen-i kâşanesine (G. 486/5)

3. Aşk-Bağ/Bahçeler/Gül Bahçesi

Bahçeler yeşilliğin, suyun ve çiçeklerin bulunduğu kuşların uçup ağaçların dallarına konduğu bir huzur mekânıdır. Bahçelerin en büyük özelliği tabiat unsurlarının çoğunun içinde bulunduğu yer olmasıdır. Dîvân şiirinin bahçesi içinde ağaçlar bulunan, bülbüllerin güllerle coştduğu yemyeşil idealize edilmiş bir aşk mekânıdır (Koştan 2020:118).

Âşğın inlemelerinden dolayı bahçedeki kuşlar yanıp kavrulsa şaşılır mı? Onun inlemelerinden dolayı tüyleri dökülmüş kuşlar ateş kesildi.

Olsa kebâb 'aceb mi ki mürgân-ı bâğ-ı 'aşk
Âteş kesildi nâlelerümden tûlekleri (G. 523/2)

Eğer sevgili, âşık için gölgesini saçmayı kabul etmezse, ona yâr olmazsa sıkıntı değil; uğurlar olsun. Aşkın bahçelerinde her yıl nice serviler yetişir.

O olmaz ise eger sâye-rîz ugur olsun
Riyâz-ı 'aşkda her yıl ne servler yetişür (G. 92/2)

Sevgili, öldürmek kastıyla âşığına hançer çekse âşık yaralanmak korkusuyla onu terk eylemez. Âşık, gül bahçesinin yüreği yaralı bülbüldür. Yeni açılmış gönül goncası onun yuvasıdır.

Cânuma kasdıyla çeksen hançerün bıçag ile

Ben seni terk eylemek mümkün mi zahm urmag ile

Güllerün pür-hûn ider dil ol Kızılırmag ile

“Bülbül-i gülzâr-ı’aşkam sîne-i pür-dâg ile

Nev-şüküfte gonçe-i dil âşiyânumdur benüm” (Tah. 31/36)

4. Aşk-Bela/Dert/Musibet

Aşkın sıklıkla benzetildiği kavramlardan biri de beladır, derttir ve bu derdin genellikle dermanı yoktur. Buna rağmen âşıklığın gereği bu derdi kabullenmek ve bundan dolayı feryat etmemektir.

Tasavvufî anlayışa göre aşk, mahiyeti gereği belâ ve ıstırap demektir. Ezâ ve cefayla azalmaz; nimet ve ihsanla artmaz. Aşkta sıkıntı asıldır (Üstüner 2007: 91). Aşk belasına düşen şair, kuvvetsiz kalır; sevgilinin ayağına düşmeye tâkati kalmaz.

Belâ-yı ‘aşka düşdün ey gönül pek nâ-tüvân kaldun

Çü Pertev düşmege pâyına yârun kudretün yokdur (G. 125/5)

Aşk öyle bir beladır ki aşka düşen kişinin evvel aklına zarar verir. Eflatûn dahi derdine derman olamaz. Kurnazlığı ile bilinen akıl, aşkın pençesi karşısında çaresizdir. Aslan pençesi karşısında tilki ne yapabilir ki?

Bir belâdur ‘aşk kim her kim ki duş olsa eger

Neş’esi evvel be-evvel ‘aklına virür zarar

Olsa ‘âşık şaşırır tedbîri Eflatûnlar

“Çâresüzdür pençe-i ‘aşkunda ‘aklı hîleger

N’işler ol rûbâh kim kalsa dehân-ı şîrde” (Tah. 41/2)

Âşık, aşk derdine sabredip bundan dolayı şikâyet etmez. Buna rağmen vefâsız sevgili ona küser ve âşığın suçunun ne olduğunu da söylemez.

Derd-i ‘aşka sabr idüp bir hâm teklîf itmedüm

Söylemez cürmüm nedür ol bî-vefâ küsmiş bana (M. 2/1)

5. Aşk-Berât

Berât; Osmanlı devlet teşkilatında birisine tahsis edilen nişân, rütbe, memurluk, maaş vs., bir yazılı belge ile vesikalandırılırdı. Beratin üzerinde padişâhın tuğrası bulunurdu. Divan edebiyatında sevgilinin yüzü bir berâtı andırır. Üst kısmında tuğra kâküller, onun altında kaşlar, gözler, ayva tüyleri vs. ile yazılmış bir fermân vardır (Pala 2002: 77).

Şair, sevgilinin kâkülünü berâta benzettiği aşkına tuğrâ olarak görmüştür. Sevgilinin yüzündeki ayva tüylerini de kurtuluşu için imza olarak tasavvur etmektedir.

Kâkül berât-ı 'aşkuma tuğrâ mîdur disem

Hat hüccet-i ferâgate imzâ mîdur disem (G. 338/2)

6. Aşk-Bezm

Muhabet meclisi, eğlence cemiyeti (Salâhî 2019: 143) anlamlarına gelen bezm, aşkın benzetildiği kavramlardan biridir. Rind-meşrep olan şair, takvâyı önelemeyen bir anlayışla aşk meclisinde birçok kadehten içki içtiğini ifade etmektedir.

Bezm-i 'aşkun çok müselsel câminî nûş eyledük

Meşreb-i rindâneye takvâyı rû-pûş eyledük (G. 293/1)

7. Aşk-Bisütun

Bîsütun dağı, Ferhâd'ın sevgilisi Şîrin'in emriyle Kermanşah civarında deldiği dağdır (Devellioğlu 2012: 124). Bu aşk hikâyesinin önemli bir ismi de Hüsrev'dir.

Hüsrev, Şirin'e olan aşkıdan dolayı dillere destan olmuş, tarihi kişiliği ortadan kalkarak tamamen efsânevî bir karaktere bürünmüştür. Divan edebiyatında da bu kimliğiyle karşımıza çıkar (Tökel, 2016:140).

Hüsrev ü Şirin hikâyesinin asıl kahramanları olan Hüsrev ile Şirin dışında hikâyenin üçüncü önemli karakteri Şirin'e sonradan âşık olan Ferhâd'dır. Ferhâd, Hüsrev'in sevgilisi olan Şirin'e bir saray yapımında çalışan mimardır. Hikâyede Şirin'e o da âşık olmuştur (Kaçar vd. 2016: 534).

Şirin gibi tatlı dudakları olan o sevgili için aşkın Bî-sütûn dağında, dağ kazan Ferhad dışında birçok Hüsrevler vardır.

Bî-sütûn-ı 'aşkda Şîrin veş ol şîrin-lebün

Bir nice Husrevleri var Kûh-ken'den mâ-'adâ (G. 6/4)

8. Aşk-Cehennem

Kutsal metinlerde, ölüm sonrasında inkârcıların, ilahî emirleri yerine getirmeyenlerin, kötülük işleyenlerin cezasını çekeceği yer olarak belirtilen cehennem, edebî metinlerde de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Aşk ateşiyle cehennem ateşi arasında teşbihe ve mukayeseye dayalı anlatımların sergilendiğini görmekteyiz. Şair, aşk ateşini zaman zaman cehennem ateşinden daha şiddetli kabul etmektedir (Nazik 2015: 368).

O sevgili, cehennem lafzını dahi bilmez ama birçok sâf sûfiyi aşk cehennemine koymuştur.

Çok sûfi-i sâfiyi komış düzeh-ı 'aşka

Bir mug-beçe kim lafz-ı cehennem bile bilmez (G. 202/4)

Pertev, Nahîfî'nin bir gazeline yapmış olduğu tahmiste, sevgilinin aşkını cehenneme benzetmektedir. Kendisini yakan bu aşktan dolayı âh eden şair, âhının mermerleri dahi erittiğini fakat yine de sevgilinin kalbine tesir etmediğini söyler.

Ben eylemedüm sevmege bi'llâh seni tedbîr

Sen şâha esîr itdi beni sâ'ik-i takdîr

Olmam tatalum dûzeh-i 'aşkunla 'alev-gîr

"Ey seng-dil itmez mi senün kalbüne te'sîr

Hârâları hâkister iden âteş-i âhum" (Tah. 15/4)

9. Aşk-Cevher/Mücevher/Hazine

Var olan bir şeyin özü, esâsı, varlığındaki maya gevher, elmas, zümrüt, pırlanta gibi değerli süs eşyası, mücevher, gevher, güher (Ayverdi 2010:193-194) anlamlarına gelen cevher; aşkın benzetildiği kavramlardan biridir. Pertev aşağıdaki beyitte gönüldeki çılgınlığın aşk cevherine zarar veremeyeceğini dile getirmektedir.

Virmez ziyân cevher-i 'aşka cünûn-ı dil

Hârâ-yı kûh-kûh-ı gama tîşe şîşedür (G. 186/4)

Eskiden banka, emniyet sandığı gibi teşekküller olmadığı, hırsızlık ve yağma da çok olduğu için halk paralarını bir çömlük veya tencere içinde yere gömerlerdi (Onay 2019: 132). Hazinesin kolay bulunmaması için ise virâneler tercih edilirdi. Bu inanıştan hareketle Pertev de gönlünü viraneye sevgilinin aşkını da mücevhere benzetmiştir. Virân haldeki gönül sevgilinin aşkıyla dopdoludur.

Dil-i virân güher-i 'aşkun ile mâl-â-mâl

Pertev-i dil-şüde ol gencde gencûrundur (G. 191/6)

Hazinelere söz konusu olduğunda önemli ayrıntılardan biri de onların korunmasına yönelik inanışlardır. Gûyâ bazı zenginlerin, hükümetin, pâdişâhın altın ve mücevherât gibi servetleri yere gömülürken, kimsenin el sürmemesi veya çalmaya teşebbüs edememesi, edeceklerin bir fenalığa uğraması için tılsım yapılmış; bu defineleri muhafazaya birer korkunç yılani muvazzaf tutarlarmış (Onay 2019: 121).

Mûy-ı âteş-dîde veş pür-ıztırâb iken gehî

Kâkûl-i âteş-ruhâna ugrayor gönlün rehi

Sâlikân-ı râh-ı kenz-i 'aşkun olsun âgehi

"Mâr veş pür-pîç ü tâb oldıgumuz sanman tehî

Biz tılsım-ı dahme-i sırr-ı hakikat beklerüz" (Tah. 38/5)

10. Aşk-Çarşı

Osmanlı Devleti'nde ticarî hayatın önemli mekânlarından biri olan çarşı, aynı zamanda aşkın benzetildiği kavramlardan biri olarak kullanılır.

Bî-çâre âşık, avareliğinden dolayı aşk çarşısında bir kâr elde edemez.

Bir başlı kâra başlayamaz sûk-ı 'aşkda

Bî-çâre 'âşıkun olalı ser-serî seri (G. 562/5)

11. Aşk-Dava

Pertev, İzzet Beg'in bir gazeline yapmış olduğu mutarraf tahmiste, aşkı davaya benzetmiştir ve âğyârın bu davayı terk etmesi gerektiğini söylemektedir. Şair aynı zamanda sevgiliyi güle, rakibi ise dikene benzetmekte ve kendisinin feryadının sona ermesi için gülün dikenini terk etmesi gerektiğini söyler.

"Ol terk ide rakîbi idem ben de zârı terk"

Güldür yakışmaz itmek ana gerçi hârî terk

Da'vâ-yı 'aşkı eylesün âgyâr barî terk

Ey nâle itme sende ki nâmûs u 'ârî terk

"Dil-berle dil ikisi de bî-râhat olmasun" (Tah. 48/3)

12. Aşk-Deniz

Divan edebiyatında da denizin önemli yeri vardır. Aşkın deniz olarak ele alınırken âşğın yaşadığı zorluklar ve tehlikeler denizde yaşanan zorluklara benzetilir (Mutlu 2012:22).

Sevgilinin dudakları için ölenler tekrar yaşamak istemezler. Aşk denizine düşenlerin oradan çıkmak gibi bir istekleri yoktur.

Lebünçün ölenler hayât istemez

Düşen bahr-i 'aşka necât istemez (G. 228/1)

13. Aşk-Gam, Tasa, Keder

Gam, insanları üzüntüye, karamsarlığa, kaygı ve tasaya sevk eden hal ve halleri ifade eden bir kelimedir. Şüphesiz bu çağrışım ve anlam değerleri ile olumsuz kavram alanına sahip bir kelimedir (Yıldırım 2015:233). Âşğın, sonsuz aşktan şikâyet etmeye hakkı yoktur. Aşk derdini kendisi istemiştir.

Şikâyet itme gönül 'aşk-ı bî-nihâyetden

Sen eyledün gam-ı 'aşkı taleb kimün suçı var (G. 138/4)

Ruhlar aleminden beri, aşk derdine düşmüş olan âşık, çektiği derdi kendisinden evvelkilerin bilemeyeceğini söyler.

Biz 'âlem-i ervâhda düşdük gam-ı 'aşka

Ol çekdigimiz derdi mukaddem bilebilmez (G. 202/5)

14. Aşk-Heva

Muvakkitzâde Pertev Divanı'nda aşk için kullanılan benzetmelerden biri de hevâdır. Hevâ kelimesinin Kamus-ı Türkî'de arzu, meyl, heves, aşk, alaka, huzûzât-ı nefsâniyye (nefse hoş gelen şeyler), sefâhet gibi karşılıkları bulunmaktadır (Sami 2008:1514).

Gönül için yaşlanmaz derlerdi, bu doğruymuş. Aşk arzusunda gençlik ve yaşlılık arasında fark yoktur.

Belî gönül kocamaz dirler idi gerçek imiş

Hevâ-yı 'aşkda fark-ı şebâb u şeyb itmeme (G. 335/4)

Aşk hevâsı ile gümüş denizde olan şair, biraz durup dinlenebildiği için şükreder.

Hevâ-yı 'aşk ile deryâ-yı sîm-âbî idüm evvel

Bi-hamdi'llâh bu günlerde biraz ârâm buldum ben (G. 402/6)

15. Aşk-Hükümdar/Padişah/Sultan

Benzer manalara gelen şâh, şeh, şehryâr, padişâh kelimeleri, divan edebiyatında birçok şiirde benzetme amacıyla kullanılmıştır.

Padişah kelimesi, Mütercim Âsım Efendi'nin Burhân-ı Katı sözlüğünde şu şekilde yer almaktadır: Furs-i kadim lügatinde zikrolunan pâd ile şâh'tan mürekkeptir. Pâd hâfız, murâ'i, devam, sebat, mal, menâl ve taht manasıdır. Şâh asıl, sahib, hüdâvend ve damat manalarıdır (Öztürk ve Örs 2009:574).

Aşk bir padişahdır ve bu hükümdarlığın kapısı da aşğın gönlüdür.

'Aşk bir şehryârdur Pertev

Der-i devlet-me'âbidur gönlüm (G. 357/5)

Aşk padişahın gönül tahtına çıkışı ile birlikte gam ve keder tebrik için önde bulunmaya çalışır.

Endûh u gam birbirini sebkat iderek

Tebriğe geldiler şeh-i 'aşkun cülûsına (G. 453/4)

Aşk padişahının fermanına uyulduktan sonra âşğın başı göklere yükselir. Aşk padişahının kapısına köle olanların en alt seviyede olanı dahi cihan padişahına boyun eğmez.

Şâh-ı'aşkun biz ki mahkûm olalı fermânına

Başumuz irdi semânun küngür-i eyvânına

Eylerüz çîn-i cebîn Çîn ü Hoten Hakânına

“Ser-fürû itmez en endâmuz cihân sultânına

Bendeyüz ammâ der-i Şâh-ı Velâyet beklerüz” (Tah. 38/4)

Âşıklar, sevgilinin kapısında hizmet eder. O kapıda, saadet bekleyen kapıcılar gibidirler, büyük bir vakarla hürmetle beklerler. Perişan bir haldedirler fakat padişah kapısında beklerler. Aşk sultanının askerleridirler, velâyet beklerler.

Hâle çesbân biz der-i cânânda hizmet beklerüz

Sanki der-bân-ı şehir bâb-ı sa’âdet beklerüz

Lîk biz o bâbda bâ-fer ü haşmet beklerüz

“Hâksârânuz velî dergâh-ı devlet beklerüz

Leşker-i sultân-ı ‘aşkuz kim velâyet beklerüz” (Tah. 7/1)

16. Aşk-İlim

İlim; bilme, biliş (Ayverdi 2010:553) anlamlarına gelmektedir. Arap dilinde tür itibarıyla mastar olan “ilm” için, Türkçede verilen karşılıkların da mastar ağırlıklı olduğu görülmektedir (Kocatürk 2015:3).

Pertev; “gönül yarasının kitabını açıklıyorsak buna şaşılmamalı” der. Çünkü aşk ilminde usta olmuştur.

Şerh-i kitâb-ı dâg-ı derûn eylesek n’ola

Pertev fûnûn-ı ‘aşkda mâhir bulunmuşuz (G. 203/6)

17. Aşk-Kadeh

İçine içki konan küçük bardak (Onay 2019:234) anlamına gelen kadeh de Pertev’in benzetme amacıyla kullandığı kavramlardan biridir.

Aşğın gözyaşları kıvılcım saçar gibi dökülür. Nar tanesi gibi, la’l-i Bedahşan gibi, mercân gibi dökülür. Gözlerinden aşk kadehine kızıl kan dökülür.

Didemün katreleri kim şerer-efşân dökülür

Sanki nâr dânesi çün la’l-i Bedahşân dökülür

Sâhil-i eşke kıyâs itmege mercân dökülür

“Gözlerümden kadeh-i ‘aşka kızıl kan dökülür” (M. 1/1)

18. Aşk-Kafile

Kafile; birlikte yolculuğa çıkan topluluk, aynı yöne giden taşıt veya yolcu topluluğu (TDK 2005:1033) anlamlarına gelmektedir. Pertev aşağıdaki gazelinde aşk ile kafile arasında benzerlik ilişkisi kurmuştur.

Ayrılık gecesinde yolunu kaybedenler için, aşk kafilesinin meş’alesi sevgilinin nurudur.

Şeb-i deycûr-ı firâkunda olurduk güm-râh

Meş'al-i kâfile-i 'aşk senün nurundur (G. 191/5)

19. Aşk-Kitap/Kâtip/Kütüphane

Aşk kâtibi sevgilinin güzelliğini akarsu olarak yazmış. Aktığı yönü aşığın gönlünde göstermiş, gizli yazmış.

Debîr-i 'aşk hüsn-i yâri bir âb-ı revân yazmış

Ki mecrâsın dil-i 'âşıkda göstermiş nihân yazmış (G. 243/1)

Muhabet dersinin halkasında aşk kitabı okunurken divane gönül Mecnûn ile arkadaştır.

Kitâb-ı 'aşk okurken halka-i ders-i mahabbetde

Dil-i şeydâmuzun Mecnûn-ı hem-zânûlarındanur (G. 93/5)

Çektiğin sıkıntıları anlatan bir aşk kitabı yaz ki inleyen âşıklar için bu durum bir gün sohbet konusu olur.

Yaz çekdigün cefâları kıl bir kitâb-ı 'aşk

'Uşşâk-ı zâra bir gün ola hasb-i hâl olur (G. 122/3)

Âşık, aşk kütüphanesinin her ilminin üstadıdır, buranın kapıcısı değildir.

'Allâme-i her-fenn-i kütüb-hâne-i 'aşkam

Bir medresede sen beni bevvâb mı sandun (G. 307/2)

20. Aşk-Mektep

Mektep de Pertev Divanı'nda aşkın benzetildiği kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Pertev, aşkın edep öğreten mektebinde aşk kitabını kimsenin anlamadığından, söyleyecek kimse bulamadığından şikâyetçidir.

Bu mekteb-i edeb-âmûz-ı 'aşkda Pertev

Kitâb-ı 'aşkı kim anlar kimünle söyleşeyüm (G. 333/5)

21. Aşk-Meydan

Yarışma, eğlence veya karşılaşma yeri (TDK 2005:1385) olan meydan, aşk söz konusu olduğunda samimiyetin kanıtlanacağı mekândır. Pertev'in aşağıdaki beyti de bu manayı taşımaktadır.

Başını ortaya koyabilecekler aşk meydanına gelsin, elini bu fani dünya hayatının suyundan yıkamış olanlar gelsin.

Bu gavgâgâh-ı 'aşka başın ortaya koyan gelsün

Elin âb-ı hayât-ı dehr-i fânîden yuyan gelsün (G. 405/1)

Aşğın samimiyeti sevgili uğruna mücadele etmesidir. Pertev de bu anlayıştan hareketle: "Sevgili uğruna aşk meydanında ağyar ile savaşmışlığın var mı?" demektedir.

Girüp agyâr ile meydân-ı 'aşka yâr için böyle

Senün merd-i neberd-i rezm ü perhâş oldıgun var mı (G.563/5)

22. Aşk-Meyhane

Şarapçı dükkânı, içki satılan ve içilen yer (Özön 1988:502) anlamlarına gelen meyhane, Osmanlı toplumunda gayri müslim tabakaya hitap eden, genellikle yerleşim yerlerinden uzakta kurulan mekânlardır (Küçük 2021:105).

Âşık olan kişi, sâkînin yarım kadehlik içkisine minnet etmez. Onun gönlü aşk meyhanesinin dolu şarap küplerindedir.

Senün ol nîm-sâgar bâdene yok minnetüm sâkî

Dilüm mey-hâne-i 'aşkun hum-ı memlûlarındandır (G. 93/6)

23. Aşk-Pazar

Âşık, aşk pazarında kâr-zarar edeceğinden dolayı korku ya da ümit taşımaz çünkü onun güçsüz, kuvvetsiz canı aşk pazarında çaresiz kalmıştır.

Ne var sûd u ziyândan bîm ü ümmîd itmesem cânâ

Bu cân-ı nâ-tüvân bâzâr-ı 'aşkunda cebâ kaldı (G. 569/2)

24. Aşk-Rebab

Rebab; Türkiye, İran, Arabistan, Kuzey Afrika, Afganistan, Pakistan, Hindistan ve Cava gibi ülkelerde çeşitli biçimleri olan bazı mızraplı ya da yaylı çalgıların ortak adıdır (Kaya 1998:19).

Âşık içinde bulunduğu durumdan dolayı öyle bir haldedir ki, nâlesi aşkın rebabı, canı aşkın kebabı olmuştur. Canı yansa dahi aşk kadehine aşkın şarabını istemektedir.

Nâlemüz oldı rebâb-ı 'aşkun

Cânumuz oldı kebâb-ı 'aşkun

Sâgar-ı 'aşka şarâb-ı 'aşkun

Yana ko ko yana cânım yana ko (M. 8/4)

25. Aşk-Serap

Atmosferde ışık ışınlarının kırılmasından doğan ve çöllerde kolaylıkla gözlemi yapılabilen optik yanılma, uzaktaki bir cisme bakarken sanki bir su yüzeyinden yansıyor gibi, cisimle birlikte ters görüntünün oluşumu (TDK 2005: 1732) anlamına gelen serap, Pertev Divanı'nda aşkın benzetildiği kavramlardan biridir.

Gönülde olan sadece hararettir, serinlik bulunmaz. Biz gam çölünde aşk serabıyız.

Âb yok dilde tâbdan gayrı

Deşt-i gamda serâb-ı 'aşkuz biz (G. 214/2)

26. Aşk-Sır

Varlığı veya bazı yönleri açığa vurulmak istenmeyen, gizli kalan, gizli tutulan şey (TDK 2005: 1756) anlamına gelen sır, âşıklar tarafından sıklıkla kullanılan, aşkın benzetildiği önemli kavramlardan biridir.

Pertev aşkı sırrının saklanması hususunda sevgiliye korkmaması gerektiğini, bu sırrı saklamakta ondan daha özenli, gayretli olduğunu söyler.

Havf itme sevdigüm iderem ihtimâm-ı tâm

Ben ketm-i sırr-ı ‘aşkda senden ziyadece (G. 463/5)

Aşk sırrını gönlünde can gibi sakla, halkın diline düşüp herkes tarafından bilinmesinin ne anlamı var!

Derûnda cân gibi esrâr-ı ‘aşkı gizleyegör

Lisân-ı halka düşer dâstân olur da n’olur (G. 65/5)

27. Aşk-Şarap

Divan şiirinde aşkın sıklıkla benzetildiği unsurlardan biri olan şarap, aşkın vermiş olduğu mutluluğun ve kendinden geçişin somut karşılığıdır.

Pertev, Neş’et’in bir gazeline yapmış olduğu mutarraf tahmiste, aşk şarabına gönlünün kadeh olduğunu, üstâdların böyle buyurduğunu söyler.

“Neş’etâ ben mey içmeyem mi müdâm”

Ki mey-i ‘aşka kalbüm olmuş cân

Böyle buyrur iken üstâd-ı be-nâm

Pertev olsun mı neş’eden nâ-kâm

“Ser-girânem humâr var serde” (Tah. 8/5)

28. Aşk-Taht

Padişahlığın önemli sembollerinden olan taht; divan şiirinde aşktan, sevgiliden bahseden şiirlerde de kullanılmıştır. Pertev de birçok farklı benzetmeleri bir arada kullandığı aşağıdaki tahmisinde, padişaha benzettiği sevgili için aşk tahtının süslendiğini söyler.

Şâhum senünçün oldı müzeyyen serîr-i ‘aşk

Togdı cemâl-i pâküne mihr-i münîr-i ‘aşk

Emr itdi sana bendeligümi emîr-i ‘aşk

“Müher urdı mihri gencine sînemde mîr-i ‘aşk

Ham kaddüm ana hâtem ü göz ana kaşdur” (Tah. 14/4)

29. Aşk-Tekke

Pertev Divanı'nda, bir tarikata mensup olanların hususî mekânı olan tekke ile aşk arasında benzerlik ilişkisi kurulduğu görülmüştür. Âşık, aşk tekkesinin zâkiridir ve onun iniltilerinin etkisi ile hal ehli feryat etmektedir.

Te'sîr-i nâlemüz ile nâlândur ehl-i hâl

Biz hânîkâh-ı 'aşkda zâkir bulunmuşuz (G. 203/2)

Pertev'in gönlü ne haldedir sorusu sevgilinin hatırına gelirse o aşkın tekkesinde kalenderler gibidir, maddi varlığından tamamen soyutlanmıştır.

Pursîş-i hâl-i dil-i Pertev gelürse hâtıra

Tekye-i 'aşkunda 'uryândur kalenderler gibi (G. 532/7)

30. Aşk-Tıp

Pertev'in aşağıdaki tahmininde aşk, tıp ilmi ile benzerlik içerisinde ele alınmıştır. Şair aşk tıbbında çalıştığından beri inleyen gönlün derdine çare bulmaya uğraştığını fakat aşktan kaynaklı hüzn ve inlemelere çare bulmakta aciz olduğunu dile getirir.

Tıbb-ı 'aşka ideliden berü Pertev verziş

İderem çâre-i derd-i dil-i zâra kûşîş

'Âciz oldukda 'ilâcında be-hüzn ü nâliş

"Neş'et'e hâl-i dil-i zârdan itdüm pürsîş

Didi bî-çâre-i 'aşkun niçe bin çâresi var" (Tah. 6/7)

31. Aşk-Umman

Çok büyük engin deniz, okyanus (Ayverdi 2010: 1284) anlamına gelen umman; şiirlerde aşkın büyüklüğünü, tesirini anlatmak amacıyla kullanılmıştır.

Aşk öyle bir ummandır ki denizler ona nispetle damla kadardır. Dalgalar, aşğın gözyaşlarının taşkınlığını görse utanır.

'Ummân-ı 'aşka nisbet ile katredür bihâr

Kim görse cûş-ı eşküm olur şermsâr mevc (G. 51/4)

32. Aşk-Ülke

Aşk ülkesinde derde deva beklemek mümkün değil, zannımca oranın derde deva olabilecek hoş havası, suyu yoktur.

Zannum bu gûnedür ki hoş âb u hevâsı yok

'ilâc itmek diyâr-ı 'aşkda hiç 'akla gelsün mi (G. 280/2)

33. Aşk-Yol

Aşk yolu bitip tükenecek bir yol değildir. Aşk yolu yokluk çölünün yollarının en ilerisindedir.

Sen râh-ı ‘aşkı bir tükenür yol mı anladun

Deşt-i ‘adem menâzilinün en berîsidür (G. 139/4)

Tespit edilen bu benzetmelerin yanında Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Divanı’nda aşk; damga, gül suyu, güneş, maya, kilise, lügat, mabet, zincir gibi kavramlara da benzetilmiştir.

SONUÇ

Divan edebiyatından bahsederken akla gelen ilk kavramlardan biri, şüphesiz ki aşktır. Muvakkit-zâde Muhammed Pertev de aşkı çeşitli teşbihlerle şiirlerinde kullanmıştır. Pertev, aşkı birçok farklı mekâna, kişiye, nesneye benzeterek somutlaştırmıştır. Pertev’in aşkı anlatmak için kullandığı teşbihler onun aşka dair düşüncelerini anlayabilmemiz açısından da önemlidir. Pertev için aşk; sonu olmayan bir yol, uçsuz bucaksız bir deniz, saklanması gereken bir sır, edep öğreten bir mektep, önemli bir ilim, gönül tahtında oturan padişah, herkesin üzerinde konuşamayacağı bir dava, kıymeti itibarıyla mücevher, derde devanın bulunmadığı bir ülke, vermiş olduğu acıdan dolayı bela ve cehennemdir. Bunlar arasında aşkın en fazla benzetildiği unsurların hükümdar, ateş, gül bahçesi ve cevher olduğu görülmektedir.

Çalışmada tespit edilen benzetmelerin genel itibarıyla diğer klasik Türk şairlerinin kullandığı benzetmelere yakın olduğu görülmektedir. Bu tür çalışmaların divan şiirindeki aşk anlayışının daha iyi kavranması noktasında faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Altunel, İbrahim (1988). *Hâletî-i Gülşenî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*. Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Arslan, Mehmet (hzl.) (2003). Mehmed Cemâleddin, *Osmanlı Târih ve Müverrihleri: Âyîne-i Zürefâ*. İstanbul: Kitabevi Yayınevi.
- Ayverdi, İlhan (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Çeltik, Halil (2010). “Âşığının Trajik İkilemi: Vuslat ve Ayrılık”. *Turkish Studies* 5 (3) 135-145.
- Çiftçi, Ömer (1996). *Hâtimetü’l-Eşâr (Fatîn Tezkiresi)*. Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Devellioğlu, Ferit (2012). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Ekici, Hasan (2017). “Nev’î Divanı’nda Aşk Üzerine Teşbihler”. *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi* (1) 21-36.
- Ekici, Hasan (2018). *Sünbülzâde Vehbî Divanı’nda Aşka Dair Tasavvurlar*, Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Yayınları. C.1 s. 344-361.

- Ekici, Hasan (2019). "Hasan Hilmî Divanı'nda Muhabbet Kavramı," *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 9, S. 17, s. 357-379.
- Ekinci, Hilal Nayır (2016). *Divan Şiirinde Ateş*. Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Erdem, Sadık (2014). *Tezkire-i Şu'arâ 'Ârif Hikmet (İnceleme-Çeviriyazı-İndeksli Tıpkı Basım)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Franz Babinger (2000). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*. çev. Coşkun Öçok. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Harmancı, M.Esat (2017). *Süheylî Divanı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- İbrahim-i Dînânî, Gulamhuseyn (2008). *Akıl Defteri Aşk Ayeti*. Çev. Talip Çetinkaya. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Genç, İlhan (2000). *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye (İnceleme-Metin)*. Ankara: AKM Yayınları.
- Kaçar, Mücahit vd. (2016). *Osmanlı Edebi Metinlerini Anlama Kılavuzu*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karahan, Abdulkadir (1966). *Figânî Divançesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Kaya, M. Refik (1998). *Dünden Bugüne Rebab ve Yeniden Ele Alınması*. Sanatta Yeterlilik Tezi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Kocatürk, Olcay (2015). *Nev'î'nin Şiirinde İlim: "Netâyicü'l-Fünûn" Merkezli Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Koştan, Mikail (2020). "Enderunlu Hasan Yâver'in Dîvânı'nda Tabiat Unsurları". *International Journal of Filologia* 3 (3): 91-136.
- Kurnaz, Cemal, Mustafa Tatçı. (hzl.) (2001). *Mehmed Nâil Tuman, Tuhfe-i Nâilî - Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri. C.I*. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Kuzubaş, Muhammet (2010). "Muhibbî Divanı'nda Aşk Üzerine Teşbihler". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3 (10): 409-419.
- Küçük, Zikrullah (2021). *Emrî Divanı'nda Sosyal Hayat*. Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yüzyıl Üniversitesi.
- Mutlu, Betül (2012). *Divan Şiirinde Deniz İmgesi ve Şiir Öğretiminde Kullanılması*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Nazik, Sıtkı (2015). *Klasik Türk Şiirinde Cennet ve Cehennem*. Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- Onay, Ahmet Talât (2019). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü (Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı)*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Özön, Mustafa Nihat (1988). *Küçük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Öztürk Mürsel, Derya Örs (2009). *Mütercim Âsım Efendi Burhân-ı Katı*. İstanbul: TDK Yayınları.

- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü 1*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pala, İskender (2002). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: L&M Yayınları.
- Pürcevadi, Nasrullah (1998). *Can Esintisi*. çev. Hicabi Kırılgiç. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Salâhî, Mehmed (2019). *Kâmûs-ı Osmânî*. İstanbul: İstanbul Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Sami, Şemseddin (2008). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı
- Tarlan, Ali Nihat (1992). *Ahmet Paşa Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tökel, Dursun Ali (2016). *Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları.
- Tulum, Mertol, M. A. Tanyeri (1977). *Nev'î Divan (Tenkidli Basım)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Üstüner, Kaplan (2007). *Divan Şiirinde Tasavvuf*. Ankara: Birleşik Yayınları.
- Yağcıoğlu, Songül (2010). "Fuzuli ve Baki Divanlarında Aşk Anlayışı ve Sevgili Tipi". *Turkish Studies*, 5 (3): 559- 587.
- Yıldırım, Ali, "Hayretî Divanında Geçen 'Gam' Kelimelerinin Tasarımları". *Doğu Esintileri Dergisi*, 2015, S.3, s.229-247.
- Zöhre, Armağan (2014). "Muhibbî Divanı'nda Aşk ve Âşığa Dair Benzetmeler". *TÜRÜK Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 2 (3): 85-98.